

Impact Factor - 6.261

ISSN - 2348-7143

112

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S
RESEARCH JOURNEY

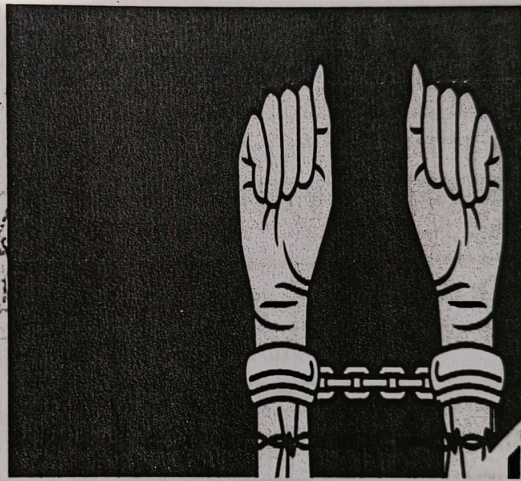
Multidisciplinary International E-research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

November -2019

SPECIAL ISSUE-CCIV

*Human Rights Present Scenario and
Challenges & Humanities*

Executive Editor:
Prof. Virag S. Gawande

Director,
Adhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Guest Editor
Dr. Rajendra S.Korde

Arts, Commerce College, Warwat Bakal,
Tq. Sangrampur Dist. Buldhana

Chief Editor
Mr. Dhanraj T. Dhangar,
Assist. Prof. (Marathi)
MGV's Arts & Commerce College
Yeola, Dist - Nashik [M.S.] INDIA

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- Universal Impact Factor (UIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)
- Indian Citation Index (ICI)
- Dictionary of Research Journal Index (DRJI)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

23	वर्तमान काळात महात्मा गांधीजींच्या आर्थिक विचारांची उपयुक्तता प्रा. डॉ. नितीन दादाराव गौरखेडे	110
24	भारतीय रिझर्व्ह बँकेच्या धोरणांचा मुद्रास्फितीवर होणारा परिणाम प्रा.हर्षद अरविंद एकबोटे	112
25	मूलभूत हक्क आणि भारतीय संविधान डॉ. नितीन तुळशिराम कत्रोजवार	116
26	संत परंपरेची फलश्रुती प्रा. डॉ. प्रफुल्ल तु. बन्सोड	121
27	साहित्यातील देशीवाद' गौतम बुध्द, म.फुले, डॉ.आंबेडकर आणि भालचंद्र नेमाडे व इतर प्रा.प्रतिभा कृष्णराव आंबेडकर (थोगत)	126
28	सामाजिक लोकशाहीचे प्रणेते राजर्षी लखपती शाहू महाराज प्रा.डॉ. संजय काळे	132
29	बँकसेवेविषयी ग्राहकांच्या तक्रारी व ग्राहक तक्रार निवारण मंचाकडून मिळालेल्या न्यायाचे अध्ययन प्रा.डॉ. कु.लीना शरदराव गावंडे	136
30	अण्णाभाऊ साठे डॉ.माधव सोनेकर	141
31	गजलवेदना एक अभ्यास डॉ. मनिषा नामदेव बनसोडे,	148
32	भारतीय इतिहासातील स्त्रीयांचे दिशादर्शन प्रा.डॉ.संदिप विठ्ठलराव भुरले	158
33	सम्राट अशोकाचे बौद्ध धर्म प्रसारातील कार्य प्रा.डॉ. संतोष तुकाराम कदम	162
34	मानवी हक्क बालश्रमिक : वास्तवता प्रा.डॉ. सुभाष रा. गुर्जर	167
35	महाविद्यालयीन विद्यार्थिनींना स्त्रीयांच्या हक्कांबाबत असलेली जाणीव जागृती— एक अभ्यास डॉ. कविता प्रदीप तोटे	170
36	जलसिंचन प्रकल्पाची आवश्यकता कु.सोनाली दुधाट/डॉ. एस.बी.आखरे	175
37	भंडारा जिल्हयातील कृषी उत्पादकता एक भौगोलिक अभ्यास घनश्याम एस.अलोने, दिगांबर आ.पारधी	180
38	आजच्या ग्रामीण पूर्नरचनेकरीता युवक प्रा.डॉ लखपती वा. गायकवाड	185
39	स्वयंसेवी संघटनेचे मानवी अधिकारात महत्व प्रा. डॉ. के. आर. पोटदुखे	188
40	व्यापारी बँकांची उत्क्रांती व आर्थिक विकासातील योगदानाचे महत्व डॉ. नीता धर्माधिकारी	191
41	एकविसाव्या शतकातील ग्रामीण कादंबरीतील कृषिव्यवस्थेतचे चित्रण डॉ.सुभाष ज्ञानबा गव्हाणे	194
42	नद्यांचे स्त्रीत्व आणि देवत्व : एक अभ्यास प्रा. डॉ. सायली आचार्य	200
43	विवाह अंतर्गत सहजीवन व कायदा : एक समाजशास्त्रीय अभ्यास प्रा. डॉ. कल्याण मोरे	205
44	रामधारी सिंह दिनकर के काव्य में सामाजिक एवं मानवतावादी चेतना के स्वर डॉ.श्यामप्रकाश आ. पांडे	208
45	भारतातील विकास-प्रेरित विस्थापन बालासाहेब व्हि. बोधणे	212
46	प्रदूषण : स्थिती आणि गती डॉ.अर्चना वाघमारे/डॉ.राम ताटे	214

मुद्रास्फिती:-

भारतामध्ये सध्या मुद्रास्फितीचा दर ४.८९% आहे १९६९ सालापासून ते २०१० पर्यंत भारतातील मुद्रास्फितीचा सरासरी दर ८% होता. सप्टेंबर १९७४ मध्ये तो सर्वात जास्त म्हणजे ३४.६८% होता तर मे १९७६ मध्ये तो सर्वात कमी ११.३१% होता. २०११ च्या नोव्हेंबर महिन्यात तो ९.३४% होता. २०१४ मध्ये तो ६.३७%, २०१५ मध्ये ५.८८% तर २०१६ मध्ये ४.९७% इतका हा दर कमी-कमी होत गेला. उच्च मुद्रास्फितीचा दर हा अर्थव्यवस्थेसाठी योग्य नसतो. मुद्रास्फितीचा दर हा WPI (Wholesale Price Index) द्वारे मोजला जातो. २००८ मध्ये जागतिक मंदीचा काळ होता. त्यानंतर मुद्रास्फितीचा दर वाढायला लागला. जुलै २००९ नंतर त्यामध्ये मोठ्या प्रमाणावर वाढ झाली व एप्रिल २०१० मध्ये हा दर १४.८६% झाला. भारतातील मुद्रास्फितीचा दर

वर्ष	मुद्रास्फिती दर(%)
२०१३	९.४
२०१४	५.८
२०१५	४.९
२०१६	४.५
२०१७	३.६
२०१८	४.७४
२०१९	४.८९

मुद्रास्फितीचा दर हा प्रामुख्याने मागणी-पुरवठ्यावर अवलंबून असतो. चलनामध्ये मुद्रेचे प्रमाण वाढल्यास लोकांची क्रयशक्ती वाढते. ते मोठ्या प्रमाणावर वस्तु व सेवांची मागणी करतात. त्यामुळे किंमती वाढतात व मुद्रास्फितीचा दर वाढतो. याउलट चलनामध्ये मुद्रेचे प्रमाण कमी झाल्यास लोकांची क्रयशक्ती कमी होते. त्यामुळे वस्तु व सेवांची मागणी कमी होते व मुद्रास्फितीचा दरसुद्धा कमी होतो. सध्याच्या आर्थिक परिस्थितीचा अभ्यास करून फेब्रुवारी २०१९ मध्ये रिझर्व बँकेने रेपो रेट ६.२५% तर रिव्हर्स रेपो रेट ६% इतका ठेवला.

अर्थव्यवस्थेच्या विविध घटकांवर परिणाम:-

व्याजदरातील बदलांचा अर्थव्यवस्थेच्या विविध घटकांवर परिणाम होत असतो. बांधकाम उद्योग, पायाभूत सेवा उद्योग, वीज, वाहतूक व दळणवळण उद्योग या क्षेत्रांना मोठ्या प्रमाणावर भांडवलाची आवश्यकता असते. त्यामुळे व्याजदरामध्ये थोडा जरी बदल झाला तरी त्याचा या उद्योगांवर मोठा परिणाम होतो. Centre For Monitoring Indian Economy या संस्थेच्या मते २०१० ते २०१३ दरम्यान २२ लाख कोटी रुपये चे उद्योग उभारणीच्या अवस्थेमध्ये होते. यापैकी ५,५०,०००/- कोटी रुपयेचे उद्योग २०१०-११ मध्ये, ८,५०,०००/- कोटी २०११-१२ तर ८,००,०००/- कोटी रु. चे उद्योग २०१२-१३ मध्ये उभारले जाणार होते यापैकी ४,४०,०००/- कोटी रु.चे उद्योग वीज क्षेत्रामध्येस्थापन झाले. यातून अंदाजे ८१,००० मेगावॉट वीज निर्मिती शक्य झाली. या काळामध्ये जर रिझर्व बँकेने व्याजदर वाढवले असते तर हे उद्योग स्थापन झाले नसते व वरील वीज निर्मिती व रोजगार निर्मिती शक्य झाली नसती. भौतिक संपत्तीची खरेदी करण्यासाठी किंवा त्यामध्ये वाढ करण्यासाठी मोठ्या प्रमाणावर भांडवलाची आवश्यकता असते. उदा. इमारतीसाठी किंवा प्रचंड यंत्रसामुग्रीसाठी फार मोठ्या रकमेची

भारतीय रिझर्व बँकेच्या धोरणांचा मुद्रास्फितीवर होणारा परिणाम प्रा.हर्षद अरविंद एकबोटे वाणिज्य विभाग, डॉ.एच.एन.सिन्हा महाविद्यालय, पातूर.

भारतीय रिझर्व बँक ही भारतातील केंद्रीय बँक आहे. तिला बँकांची बँक म्हणून ओळखता येते. देशामध्ये मौद्रिक स्थैर्य कायम राखणे हे रिझर्व बँकेचे मुख्य उद्दिष्ट असते. आपापसांत देशामध्ये मुद्रेचा मागणी पुरवठा निश्चित करणे, आवश्यक त्या प्रमाणात प्रत्यय उपलब्ध करणे, रिझर्व बँकेची प्राथमिक कार्ये समजली जातात. यासाठी बँक रेपो रेट, रिव्हर्स रेपो रेट आणि रेपो निधी अनुपात या साधनांचा उपयोग रिझर्व बँक उपयोग करित असते. भारतीय रिझर्व बँकची स्थापना १ एप्रिल १९३५ रोजी करण्यात आली. सुरुवातीला तिची स्थापना विदेशी केंद्रीय बँकांच्या धर्तीवर करण्यात आली. तिचे वसुल भागभांडवल ५ कोटी रु. होते. प्रत्येक भागाचे मूल्य १ रु. होते. यापैकी ४,९७,८०,०००/- भाग खाजगी भागधारकांनी खरेदी केले होते तर २,२०,०००/- भाग केंद्र सरकारने खरेदी केले होते. १ जानेवारी १९४९ पासून रिझर्व बँक पूर्णतः संपूर्णपणे सरकारी नियंत्रणाखाली आली. १९३४ साली भारतीय रिझर्व बँकेचा कायदा मंजूर करण्यात आला. या कायदानुसार भारतीय रिझर्व बँकेचे मुख्य उद्दिष्ट मुद्रेच्या प्रसारावर नियंत्रण ठेवणे व देशामध्ये आर्थिक स्थैर्य निर्माण व्हावे यासाठी मुद्रेचा आवश्यक निधी तयार करणे होते.

रिझर्व बँकेची इतर उद्दिष्टे:-

- १) देशाचे आर्थिक धोरण निश्चित करून त्यावर नियंत्रण ठेवणे
- २) देशांतर्गत बँकींग प्रणालीचा विकास करणे व त्यावर नियंत्रण ठेवणे.
- ३) देशामध्ये आर्थिक स्थिरता निर्माण करण्यासाठी राजकीय प्रभावापासून अलिप्त राहणे.
- ४) योग्य प्रमाणात मुद्रेचे निर्गमन करून त्यावर नियंत्रण ठेवणे.
- ५) बँकांची बँक व सरकारची बँक म्हणून कार्य करणे.
- ६) देशाचा आर्थिक विकास वेगाने व्हावा याकरीता योग्य ती पावले उचलणे.

रेपोरेट:-

कर्ज देणे हे बँकांचे नित्याचे कार्य असते. बँका ठेवी स्विकारते व याच ठेवी कर्जरुपात गरजू व्यक्तींना वितरीत करते. परंतु काही वेळेस बँकांना कर्जपुरवठा करण्यास रक्कम अपुरी पडते अशा प्रसंगी बँका रिझर्व बँकेकडून कर्ज घेतात. ज्या दरावर रिझर्व बँक इतर बँकांना कर्जपुरवठा करते त्या दराला रेपो रेट असे म्हणतात. ज्या वेळेस रिझर्व बँकेला मोठ्या प्रमाणात अर्थव्यवस्थेमध्ये मुद्रा उपलब्ध करायच्या असतात त्या वेळेस रेपो रेटमध्ये घट केली जाते याउलट चलनातील नोटा कमी करायच्या असल्यास रेपो रेटमध्ये वाढ केली जाते. रिव्हर्स रेपो रेट:-

काही वेळेस बँकांकडे मोठ्या प्रमाणावर अतिरिक्त निधी उपलब्ध असतो. अशा वेळेस रिझर्व बँक या बँकांकडून कर्ज घेते व त्यांना विशिष्ट दराने व्याज देते. या दरालाच रिव्हर्स रेपो असे म्हणतात. हा रेट बँक रेटपेक्षा साधारणपणे १% टक्के कमी असतो. बँक रेट व रिव्हर्स रेपो याचा आढावा रिझर्व बँक दर ३ महिन्यांनी घेत असते.

आवश्यकता असते. वाहतुक, दळणवळण, वीज व बांधकाम क्षेत्रातील उद्योगांना व्याजाच्या रुपाने फार मोठी रक्कम द्यावी लागते.

व्यापारोपयोगी वस्तु:-

२००८ चा उत्तरार्ध व २००९ च्या पूर्वार्धमध्ये व्यापारोपयोगी वस्तुच्या किंमती मोठ्या प्रमाणावर कमी झाल्या. यानंतर त्यामध्ये सातत्याने वाढझालेली दिसून येते. २०११ मध्ये त्यामध्ये मोठ्या प्रमाणावर वाढझाली. S & P GSCI हा या क्षेत्रातील निर्देशांक आहे. संपूर्ण क्षेत्रातील व्यापारोपयोगी वस्तुचा यामध्ये समावेश होतो. यामध्ये फेब्रुवारी २००९ च्या तुलनेत वाढझाल्याचे दिसून येते. कारण म्हणजे अर्थव्यवस्थेचा विकास वेगाने झाल्यामुळे मागणी वाढली.

२०१० मध्ये जी मागणी २.७७ billion USD होती ती २०११ मध्ये २.६१६ billion USD झाली. मागणीमधील ही वाढ रिझर्व बँकेच्या मौद्रिक धोरणाचा परिणाम होती. यामुळे भारताच्या औद्योगिक विकासाला गती मिळाली.

भारतामध्ये २०१०-११ मध्ये महागाईचा दर उच्च होता. त्या काळात कच्च्या मालाच्या किंमतीत मोठ्या प्रमाणावर वाढझाली. एका वर्षामध्ये कच्च्या मालाच्या किंमती ३१% ने वाढल्या. त्यामुळे उद्योगांच्या उत्पादित वस्तुंचा उत्पादन खर्च वाढला. त्यामुळे त्यांचे नफ्याचे प्रमाण कमी झाले व अनेक उद्योग डबघाईस येवून बंद पडू लागले. याप्रसंगी रिझर्व बँकेने तत्परतेने पावले उचलली. CRR, बँक रेट, रेपो रेट इ. साधनांचा उपयोग करून महागाई नियंत्रणात आणली. कच्च्या मालाच्या किंमती खाली आल्या, त्यामुळे उत्पादन खर्च कमी आला, नफ्याचे प्रमाण वाढले, उद्योग व्यवस्थित चालू लागले व बेरोजगारीचे संकट टाळता आले.

रिझर्व बँकेच्या धोरणावर अर्थशास्त्रज्ञांची मते:-

डॉ.रविंद्र ढोलकीया:- जुन २०१९ मध्ये रिझर्व बँकेच्या आढावा बैठकीत मुद्रास्फितीबाबत जो अंदाज व्यक्त करण्यात आला, तो तंतोतंत खरा निघाला. २०१८-१९ या वर्षाच्या आर्थिक सर्वेक्षणामध्ये आर्थिक विकासाचा दर उच्च राहिल असा अंदाज वर्तवला होता. यानुसार विकासाचा वेग वाढवण्याकरीता व रोजगार दर वाढवण्याकरीता विनियोगाला महत्त्व देण्याचे उद्दिष्ट ठेवण्यात आले होते. विनियोग दर वाढविण्यासाठी उद्योजकांना प्रोत्साहन देण्याचे धोरण स्विकारण्यात आले. उदार प्रत्यय उपलब्ध करून देणे, करामध्ये सवलती देणे, वस्तु व सेवा कर कायद्यातील त्रुटी दूर करणे इ. सवलती उद्योजकांना देण्यात आल्या. वीज बीलामध्ये सवलती, कुशल मजूर उपलब्ध करणे यासारख्या निर्णयानुळे आर्थिक विकासाचा वेग वाढण्यास मदत झाली. त्यामुळे नजीकच्या भविष्यकाळात मुद्रास्फितीचा दर फारसा वाढणार नाही असे श्री. ढोलकीया यांचे मत आहे.

त्यांनी यासाठी पुढील उपाय सुचविले:-

- १) रिझर्व बँकेच्या सर्वेक्षणानुसार सध्या उद्योजक हे भौतिक संपत्तीपेक्षा आर्थिक संपत्तीमध्ये विनियोग करित आहेत. आर्थिक सुधारणांचा वेग वाढवल्यास अर्थव्यवस्थेवर त्याचा योग्य परिणाम घडून येईल.
- २) आर्थिक तुट ही चिंतेचे मोठे कारण नाही कारण अर्थसंकल्पात यासाठी योग्य तरतुद केलेली आहे.
- ३) जागतिक अर्थव्यवस्थेमध्ये व्याजदर खाली येत आहेत.
- ४) रिझर्व बँकेने विविध साधनांचा वापर करून व्याज दर कमी करावेत. त्यासाठी RBI ने ४०

bp ने व्याजदर कमी करावे.

निष्कर्ष:-

भारतामध्ये मुद्रास्फितीचा दर हा नेहमीच उच्च राहिला आहे. त्यामुळे महागाईचा दरसुध्दा उच्च आहे. सुदृढ अर्थव्यवस्थेसाठी मुद्रास्फितीचा दर हा स्थिर गतीने वाढणे उचित असते. रिझर्व बँक ही भारतातील मध्यवर्ती बँक आहे. अर्थव्यवस्था योग्य स्थितीमध्ये ठेवण्याची जबाबदारी रिझर्व बँकेवर असते. त्यासाठी आवश्यक ते सर्व निर्णय घेण्याचे अधिकार या बँकेकडे असतात. अर्थव्यवस्था गतीमान ठेवण्यासाठी आवश्यक तेवढ्याच मुद्रा निर्गमित करणे ही रिझर्व बँकेची मुख्य जबाबदारी असते. अर्थव्यवस्थेतील मुद्रेचे निग्रमन मोठ्या प्रमाणावर वाढल्यास मुद्रास्फिती निर्माण होते. याचा अर्थव्यवस्थेवर अनिष्ट परिणाम होतो. या मुद्रास्फितीवर नियंत्रण ठेवण्यासाठी रिझर्व बँकेकडे अनेक साधने असतात. या साधनांचा योग्य वापर करुन मुद्रास्फिती आटोक्यात आणता येते. परंतु आजवरचा इतिहास पाहता या साधनांचा योग्य वापर करणे. रिझर्व बँकेला जमले आहे. त्यामुळे भारतातील मुद्रास्फितीचा दर हा आवश्यकतेपेक्षा नेहमीच उच्च राहिला आहे.

संदर्भ:-

- १) Reserve Bank of India. Bulletins.
- २) Doing Business in India:- Earnest & Young.
- ३) Impact of RBI Policy Rates on Inflation:- Pallavi Ingale